

# Pojava, ideja, um

---

Škarica, Dario

Source / Izvornik: **Služba Božja : liturgijsko-pastoralna revija, 2020, 60, 273 - 292**

**Journal article, Published version**

**Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:571603>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-06**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Dario Škarica

POJAVA, IDEJA, UM

Apperance, Idea, Mind

UDK: 159.955.1+130.31

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Primljeno: 4/2020.

## Sažetak

273

*Jednim svojim dijelom članak je posvećen dvjema nesujesnim presumpcijama bitno vezanima uz naše (perceptivno i misaono) znanje: presumpciji stvarnosti i presumpciji bitne idealnosti stvari. Presumpcija stvarnosti drži naše osjete primarno pojavom stvarnosti, zbilje (a ne tek pojavom u našem umu). Pritom, u skladu sa samom idejom stvarnosti, da bi se uistinu potvrdila kao pojava nečeg stvarnog i zbiljskog, pojava mora u sadržajnom pogledu biti i javna i objektivno određena. U tom se smislu naše perceptivno znanje pokazuje bitno utemeljenim i na senzornoj informaciji i na ideji stvarnosti. Presumpcija bitne idealnosti stvari drži mogućnost, nemogućnost i nužnost pojedine stvari bitno ovisnom o njezinoj ideji, je li (ta ideja) u sebi protuslovna ili neprotuslovna, odnosno (kad je riječ o nužnome) je li njoj oprečna ideja u sebi protuslovna ili neprotuslovna. U tom smislu, naše se (misaono) znanje o mogućem, nemogućem i nužnom pokazuje utemeljenim na ideji protuslovlja. Drugim svojim dijelom članak je posvećen epistemološkim implikacijama dvaju međusobno suprotnih shvaćanja ideje što dominiraju zapadnom filozofskom tradicijom. Ako su, naime, ideje tek reprezentacije u našem umu, onda subjektivizam u pogledu našeg znanja (bilo perceptivnog, bilo misaonog) čini se da je neizbježan. Ali, ako su ideje sama bit stvari, onda je naše znanje (bilo perceptivno, utemeljeno na ideji stvarnosti, bilo misaono, utemeljeno na ideji protuslovlja) objektivno određeno. Pokazuje se, dakle, da u pozadini tih dvaju međusobno suprotnih shvaćanja ideje leži suprotnost između subjektivističke i objektivističke koncepcije našeg uma i znanja. U završnom odsječku članka ukratko je razmotren problem opravdanja tih dviju koncepcija uma, u okviru kako neutralnog (kartezijanskog), tako i zdravorazumskog (reidovskog) pristupa spoznajnom opravdanju, s polučanim zaključkom*

*da se unutar neutralnog pristupa ni jedna koncepcija ne čini opravdanom, dok se unutar zdravorazumskog pristupa objektivistička koncepcija pokazuje u potpunosti opravdanom.*

Ključne riječi: *percepcija, pojava, ideja, um, spoznajno opravdanje.*

Tri pitanja dominiraju ovim radom: prvo, je li pojava odvojena od stvarnosti (zbilje), drugo, je li ideja tek reprezentacija u nečijem umu i, treće, je li um u svome znanju određen nečim vlastitim, subjektivnim, ili nečim općim, objektivnim. Odgovori do kojih dolazim nisu apodiktični, nepobitno dokazani, nego s pravom uključuju određen oprez, dvojbu. Prednost koju ti odgovori stječu u odnosu na svoje alternative zdravorazumskog je karaktera. U okviru neutralne argumentacije ta se prednost po svoj prilici topi.

No argumentacija i odgovor na postavljena pitanja samo su jedan aspekt ovog rada. Onaj drugi, jednako važan njegov aspekt razumijevanje je pojedinih relevantnih pozicija, što jasnije i što dublje, u pojedinim njihovim bitnim implikacijama i pretpostavkama.

## 1. STVARNOST

U ovom odsječku izlažem pojam stvarnosti kojeg se držim u ovom radu. Izlažem ga pritom u osnovnim njegovim crtama, ne ulazeći odveć u detalje – stvarnost nije glavna tema ovog rada, ali jest u korelaciji s njom. U pojedinim momentima taj je pojam stvarnosti blizak neoskolastičkom nauku o potencijalnom, aktualnom i nužnom. U nekim drugim momentima od toga se nauka razlikuje. Na neke od tih srodnosti i razlika upućujem u bilješkama.

Stvarnost je stanje stvari – aktualno (zbiljsko), potencijalno, moguće, nemoguće, nužno itd. – primjerom: u ladici je šestar (aktualno stanje stvari, zbilja), na stolu nema čaše (aktualno stanje stvari, zbilja), moguć je zlatni zamak (moguće stanje stvari, mogućnost), nije moguć petokutni trokut (nemoguće stanje stvari, nemogućnost), nužno je kvadrat nad hipotenuzom jednak zbroju kvadrata nad katetama (nužno stanje stvari, nužnost) itd.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> U neoskolastici pojam potencijalnoga obuhvaća, s jedne strane, u užem smislu, moć aktualno postojećega da promijeni i bude promijenjeno, s druge strane, u širem smislu, i mogućnost aktualno nepostojećega da nastane. U tom duhu

Zbilja pritom nije tek postojanje tog šestara ovdje, u ovoj ladici, nego i postojanje onog šestara tamo, u Japanu, u jednoj tamošnjoj ladici (u Kyotu), kao i postojanje Japana ili Afrike, Karpata, Baltičkoga mora itd., i Kopernikova kratera na Mjesecu (i svakog drugog kratera na Mjesecu) i svakog drugog mjeseca u svemiru i svega svemira itd., ali i nepostojanje kako čaše na ovom stolu ovdje tako i lopte (na tom istom stolu) ili kocke, violine, kutije itd. i nepostojanje čaše na onom stolu tamo, u Japanu (ili u Kini, Brazilu, Gani itd.), i nepostojanje splava na Marsu, Veneri itd. Ukratko, zbilja (aktualno stanje stvari) obuhvaća jednostavno sve aktualno postojanje i nepostojanje, sav aktualni bitak i nebitak.<sup>2</sup>

Pritom, zbilja nije „kataloške“, nego kauzalne naravi. Ona uključuje uvjetovanost sadašnjeg stanja stvari prošlim (npr. maloprijašnjim) stanjem stvari, kao i uvjetovanost budućeg (nadolazećeg) stanja stvari sadašnjim stanjem stvari. Ona, dakle, nije statičan skup stvari s njihovim svojstvima, nego dinamičan slijed mijena, međusobno uvjetovanih, što zahvaćaju kako

---

ovdje potencijalnim zovem sve ono što je u moći aktualnih uzroka, sve ono što oni mogu učiniti. Mogućim pak zovem sve ono što može biti, bilo da je u moći aktualnih uzroka, bilo da je izvan njihove moći. Detaljnije o neoskolastičkom pojmu potencijalnoga usp. C[ristoph] Willems, *Institutiones philosophicae*, sv. 1 (*Logica, Critica, Ontologia*), treće izdanje, Trier, 1915., str. 404, 481–486 (u daljnjem tekstu služim se kraticom Willems, *Institutiones*); [Désiré Joseph] Mercier, *General Metaphysics or Ontology*, u: [Désiré Joseph] Mercier i profesori Višega instituta za filozofiju u Louvainu, *A Manual of Modern Scholastic Philosophy*, sv. 1, drugo izdanje, Herder, London, 1917., str. 508 (u daljnjem tekstu služim se kraticom Mercier, *Ontology*).

<sup>2</sup> Ne zovem dakle zbiljom čašu koje nema, nego aktualno stanje stvari, u kojem čaše nema. Ne zovem zbiljom ni šestar koji postoji, nego aktualno stanje stvari, u kojem on postoji. U neoskolastičkoj tradiciji međutim zbiljom se zovu same stvari, one postojeće (u našem primjeru: šestar), nasuprot onima nepostojećima (u našem primjeru: čaša), koje nisu zbilja. Ta dva različita pojma zbilje, jedan fokusiran na stanje stvari, drugi na same stvari, međusobno se ne isključuju: ako čaše zbilja nema, onda je njezino nepostojanje zbilja (zbiljsko stanje stvari) upravo zato što ona sama to nije. O neoskolastičkom pojmu zbilje usp. Josip Stadler, *Opća metafizika ili ontologija*, Naklada Breza, Zagreb, 2004., str. 50 (u daljnjem tekstu služim se kraticom Stadler, *Ontologija*); Ante Bauer, *Opća metafizika ili ontologija*, drugo izdanje, Zagreb, 1918., str. 51 (u daljnjem tekstu služim se kraticom Bauer, *Ontologija*); Willems, *Institutiones*, str. 404; Eduardo Hugon, *Cursus philosophiae Thomisticae*, sv. 3 (*Metaphysica*), Lethielleux, Paris, 1935., str. 278–279 (u daljnjem tekstu služim se kraticom Hugon, *Metaphysica*); Iosephus Gredt, *Elementa philosophiae Aristotelico-Thomisticae*, sv. 2 (*Metaphysica, Theologia naturalis, Ethica*), trinaesto izdanje, Herder, Barcelona, 1961., str. 43–44 (u daljnjem tekstu služim se kraticom Gredt, *Metaphysica*); Mercier, *Ontology*, str. 508–509.

pojedina svojstva, tako i pojedine stvari, u njihovu nastajanju i nestajanju, povećavanju i smanjivanju, promjeni kakvoće (boje, okusa, mirisa itd.) i promjeni mjesta (kretanju – prostorom, tijekom vremena).<sup>3</sup> U tom smislu, zbilja (aktualna stvarnost) nije striktno sadašnja (trenutačna), nego na neki način obuhvaća cijelo zbivanje, proces, koji je možda tek počeo (pa uvjetuje još štošta budućega, potencijalnoga, sve do svoga svršetka) ili možda upravo završava (uvjetovan koječim prošlim, sve tamo od svoga početka) ili je možda još u tijeku (uvjetovan onim prošlim, uvjetujući ono buduće, tj. obuhvaćajući na taj način sve, od svoga početka do svoga svršetka).

Što se mogućnosti tiče, bitno je razlikovati između fizički i metafizički mogućega. Pod fizičkom se mogućnošću misli na ostvarivost. Fizički su moguće one stvari koje se ne kose s prirodnim zakonima, te su u tom smislu i ostvarive, u odgovarajućim uvjetima. Zlatni je zamak ostvariv, pod uvjetom da imamo dovoljno zlata i raspoložemo dostatnom radnom snagom i graditeljskim umijećem. Nema ničega čime bi se on kosio s prirodnim zakonima. Padati gore, međutim, izravno se kosi s prirodnim zakonom gravitacije, te je u tom smislu fizički nemoguće. Tome nasuprot, pod metafizičkom se mogućnošću misli na zamislivost, unutrašnju konzistentnost, bez obzira na realnu, fizičku ostvarivost ili neostvarivost. Metafizički su moguće sve one stvari koje se ne kose s načelom protuslovlja, ako i nisu ostvarive – primjerom, padati gore: koliko god da je zbog prirodnog zakona gravitacije fizički nemoguće padati gore, toliko takav „pad“ ne krije u sebi, zapravo, nikakvo protuslovlje, te ga u tom smislu možemo bez ikakvih problema zamisliti kao zbilju nekog bitno drukčijeg svijeta, u kojem zakon gravitacije ne vrijedi. Padati gore, dakle, metafizička je mogućnost, povrh onoga fizički mogućega. Tomu

<sup>3</sup> Svaka je mijena prijelaz iz potencijalnoga u aktualno, odnosno iz aktualnoga u potencijalno, ali pritom taj prijelaz (sama mijena) može biti zbiljski, aktualan (upravo se događajući) ili samo moguć (aktualno se ne događajući). O pojmu mijene kao prijelaza iz potencijalnoga u zbiljsko i iz zbiljskoga u potencijalno usp. Bauer, *Ontologija*, str. 54–55; Willems, *Institutiones*, str. 405–406; Ed[uardo] Hugon, *Cursus philosophiae Thomisticae*, sv. 2 (*Philosophia naturalis, prima pars: Cosmologia*), Lethielleux, Paris, sine anno, str. 261–262 (u daljnjem tekstu služim se kraticom Hugon, *Cosmologia*); Iosephus Gredt, *Elementa philosophiae Aristotelico-Thomisticae*, sv. 1 (*Logica, Philosophia naturalis*), trinaesto izdanje, Herder, Barcelona, 1961, str. 256 (u daljnjem tekstu služim se kraticom Gredt, *Logica*); Mercier, *Ontology*, str. 506–508, 509–510.

nasuprot, padajući gore pasti dolje nije ni metafizički moguće, jednostavno zato što je u sebi protuslovno, nezamislivo.<sup>4</sup>

Na sličan način možemo razlikovati između fizičke, prirodne, kauzalne nužnosti (definirane prirodnim, kauzalnim zakonima – fizikalnim, psihičkim, socijalnim i sl.) i metafizičke, logičke nužnosti (definirane načelom protuslovlja, neovisno o prirodnim zakonima, kakvi god oni bili). Fizički je nužno da tijela padaju dolje, izmknemo li im oslonac. Metafizički je nužno da trokut ima vrhove – i pritom nema prirodnih (kauzalnih) zakona, kakvi god bili, koji bi to nužno stanje stvari mogli promijeniti, jednostavno zato što trokut bez vrhova ne bi ni bio trokut (sama ideja trokuta bez vrhova u sebi je protuslovna).<sup>5</sup>

## 2. ISTINA

Istinu shvaćam, u prvom redu, kao normu istinitosti naših sudova i istinolikosti naših opažaja (što perceptivnih, što introspektivnih). Da bi bila norma, istina mora biti objektivna: s jedne strane, o umu neovisna, s druge strane, umu dostupna, tj. idealna (shvatljiva) ili pojavna (opaziva).

U tom smislu, stvarnost zovemo istinom zato što nije samo realna nego i idealna, odnosno pojavna. Ta je idealnost čini mogućim objektom suda, pa samim tim i normom njegove istinitosti.<sup>6</sup> Pojavnost pak čini je mogućim objektom opažaja, pa samim tim i normom njegove istinolikosti.

Kad bi stvarnost bila samo realna, ne i idealna, bila bi ona ideji nedokučiva, tako da ne bi mogla biti objektom suda (složena prema idejama), pa samim tim ni normom njegove istinitosti, istinom. Kad bi stvarnost bila samo realna, ne i pojavna, bila bi

<sup>4</sup> Detaljnije o razlici između metafizičke (unutrašnje, idealne, logičke) i fizičke (vanjske) mogućnosti usp. Stadler, *Ontologija*, str. 51; Bauer, *Ontologija*, str. 52–53; Willems, *Institutiones*, str. 404; Hugon, *Metaphysica*, str. 275; Gredt, *Metaphysica*, str. 130–135; Mercier, *Ontology*, str. 423.

<sup>5</sup> O razlici između fizičke i metafizičke nužnosti usp. Willems, *Institutiones*, str. 560.

<sup>6</sup> U ovom se članku držim tradicionalne, korespondencijske teorije istinitosti. Istinitost, dakle, shvaćam kao podudaranje suda s istinom (dotičnom). Ne razmatram pritom pojedine varijante korespondencijske teorije istinitosti (stvarnu, činjeničnu ili događajnu korespondencijsku teoriju istinitosti), niti pojedine probleme s kojima se ona susreće. O tim varijantama i problemima usp. npr. Wolfgang Künne, *Conceptions of Truth*, Clarendon Press, Oxford, 2003, str. 93–174.

ona opažaju nedostupna (bilo perceptivnom bilo introspektivnom), tako da ne bi mogla biti njegovim objektom, pa samim tim ni normom njegove istinolikosti, istinom. Um bi dakle bio, u tom slučaju, zatvoren u vlastite ideje i pojave, u kojima se sama stvarnost ne bi ni pojavljivala ni očitovala. Sve što opažamo i shvaćamo bilo bi tek *privid*, a ne sama stvarnost, koja bi nužno, po samoj svojoj naravi, bila (oduvijek i zauvijek) s onu stranu svake uopće moguće pojave i ideje, s onu stranu uopće mogućega znanja (kako opažanja, tako i shvaćanja), s onu stranu uma.

S druge strane, kad bi stvarnost bila samo idealna ili pojavna, ne i realna, ne bi ona zapravo ni bila stvarnost, nego tek pojava ili ideja u umu.

Mora dakle stvarnost biti ujedno i idealna, a ne samo realna, da bi mogla biti ujedno i istina, objekt mogućega suda, norma njegove istinitosti.<sup>7</sup> Mora ona biti ujedno i pojavna, a ne samo realna, da bi mogla biti ujedno i istina, objekt mogućega opažanja, norma njegove istinolikosti.<sup>8</sup>

U tomističkoj tradiciji stvarnost je idealna utoliko što je stvorena prema idejama Božjim.<sup>9</sup> Prema istim idejama stvoren je i naš um, tako da mu je stvarnost u osnovi dostupna. Ta dostupnost stvarnosti našem umu omogućuje joj da bude objektom našega znanja (perceptivnoga ili misaonoga) i normom istinitosti naših sudova.<sup>10</sup>

### 3. OČITOST

U ovom se odsječku usredotočujem na očitost, u okviru percepcije i u okviru mišljenja (shvaćanja). Što se percepcije tiče, upozoravam kako na njezin pojavni tako i na njezin kognitivni (presumptivni) aspekt. Što se shvaćanja tiče, usredotočujem se na spoznaju mogućega, nemogućega i nužnoga. U oba slučaja

---

<sup>7</sup> Stvarnost pritom nije idealna u tom smislu da bi bila ideja (ili splet ideja), nego naprotiv ona doista jest stvarna, realna (kauzalno neovisna o tom biva li nekom idejom shvaćena), ali ujedno i shvaćanju otvorena (ideji dostupna).

<sup>8</sup> Stvarnost pritom nije pojavna u tom smislu da bi bila tek pojava (ili splet pojava), nego naprotiv ona doista jest stvarna, realna (kauzalno neovisna o tom biva li ili ne biva opažena), ali ujedno i opažanju otvorena (pojavna).

<sup>9</sup> To je ne čini manje realnom (nego što bi bila da je samo realna, ne i idealna).

<sup>10</sup> O Tominu pojmu istine usp. npr. John Wippel, *Truth in Thomas Aquinas*, prvi dio u: *The Review of Metaphysics* 43 (1989.) 2, str. 295–326; drugi dio u: *The Review of Metaphysics*, 43 (1990.) 3, str. 543–567.

međutim, kako kad je riječ o percipiranju, tako i kad je riječ o shvaćanju, ideja se pokazuje ključnom, ideja stvarnosti – aktualne, moguće, nemoguće, nužne itd.

Na pojedinim mjestima izložene stavove vežem uz relevantna psihologijska istraživanja.

### 3.1. *Percepcija*

Percepcija – npr. vizualna percepcija aktualnog stanja stvari (na stolu je list) – uz osjet uključuje i ideju, odnosno presumpciju.

Osjet nikad ne prezentira cijelu stvar. Vizualni osjet, primjerom, prezentira samo prednju stranu stvari (stola, lista), onu okrenutu percipijentu, ne i njezinu stražnju stranu (poleđinu), ni nutrinu. U vizualnom su osjetu nutrina i poleđina stvari zaklonjene njezinom prednjom stranom. Drugim riječima, vizualni osjet informira samo o prednjoj strani stvari (npr. lista, je li bijela, plava, žuta itd., ispisana ili neispisana itd.), ali ne i o njezinoj poleđini (stražnjoj strani lista, je li bijela, zelena, crvena itd., je li ispisana ili neispisana, išarana itd. – postoji li uopće), ni o njezinoj nutrini (koje je boje, je li puna ili prazna, postoji li uopće itd.). Što se osjeta tiče, mogla bi to biti i puka pojava, bez nutrine i poleđine, a ne stvar (list).

Percepcija, međutim, predmnijeva da je pri osjetu posrijedi stvar, a ne tek pojava. Ona očekuje da će nam s primjerenom promjenom perceptivnih okolnosti prezentna biti upravo ona druga, stražnja strana dotične stvari, odnosno njezina nutrina – npr. okrenemo li taj list, prezentna će nam biti njegova poleđina, otvorimo li ladicu, prezentna će nam biti njezina nutrina (i šestar u njoj), itd. U svojoj pozadini dakle percepcija krije zapravo cijeli splet ideja (ideju stvari i stvarnosti, zbilje, ideju pojave, ideju perceptivnih okolnosti itd.) i cijeli niz presumpcija (da je posrijedi stvar, a ne tek pojava, da se s promjenom perceptivnih okolnosti mijenja, na zakonit način, i pojava, ali ne i sama dotična stvar, itd.). Te ideje i presumpcije bitna su sastavnica perceptivnog čina, ona bez koje osjet ne bismo mogli doživjeti (makar i sasvim pogrešno) kao iskustvo zbilje, prisutnost dotičnih stvari (stola, lista, ladice, šestara itd.), percepciju, a ne tek kao puku pojavu u svijesti.<sup>11</sup>

<sup>11</sup> Terminom *presumpcija* služim se ovdje uz stanovitu rezervu. Perceptivna presumpcija naime nije ekspliciran stav o osjetu (pojavi), kojega bi percipijent bio



Pritom, ideja stvari (zbilje) ne može se zadovoljiti tek presumpcijom da je osjet zapravo iskustvo zbilje (a ne tek pojava u svijesti), nego očekuje potvrdu te presumpcije, tj. očekuje da se u daljnjem iskustvu, u promijenjenim perceptivnim okolnostima, pokaže (na primjeren, zakonit način) i druga strana dotične stvari, njezina poledina, kao i njezina nutrina, permanentnost, impenetrabilnost itd., ukratko, sve ono po čemu ona i jest stvar, a ne tek pojava.<sup>12</sup> I, ne ispuni li neki osjet ta očekivanja, što pod presumpcijom zbilje slijede iz same ideje stvari (odnosno, zbilje), nećemo ga ni nazvati percepcijom, nego perceptivnom varkom, iluzijom, halucinacijom, snom itd., tj. pukom pojavom u svijesti. Ukratko, percepciju ne možemo svesti na osjet, senzornu informaciju, nego se ona sastoji u cijelom jednom sustavu presumpcija, vezanih kako uz konkretni osjet, tako i uz samu ideju stvari (stvarnosti, zbilje).<sup>13</sup>

Primijetimo da je pritom, u funkcionalnom pogledu, ideja stvari zapravo kriterij što dijeli percepciju od sna, halucinacije, pričina itd. Ona definira očekivanja (poledina, nutrina, permanentnost, javnost itd.) koja osjeti moraju ispuniti da bi bili percepcija, iskustvo stvarnosti, zbilje, a ne tek pojave u svijesti (san, halucinacije itd.). Nisu dakle osjeti sami po sebi kriterij istinitosti opažajnih sudova, već samo uklope li se u ideju stvari (zbilje).<sup>14</sup>

---

svjestan pri samom percipiranju, nego je posrijedi implicitno (pred)razumijevanje dotične pojave, koje se u fokusu svijesti nađe tek s eventualnom refleksijom, a ne već pri percipiranju.

<sup>12</sup> Brojni eksperimenti potvrđuju presumptivnu i ekspektativnu strukturu percepcije još u dojenačkoj dobi – primjerom, eksperimenti vezani uz tzv. *object permanence*, tj. uz presumpciju da objekt nije nestao nakon što je zaklonjen nekim drugim objektom i očekivanje da će se on opet pojaviti kad maknemo taj drugi objekt, tako da ga više ne zaklanja. Dobar je pregled tih eksperimentalnih istraživanja (vezanih uz *object permanence*): Denis Mareschal i Jordy Kaufman, *Object Permanence in Infancy. Revisiting Baillargeon's Drawbridge Experiment*, u: Alan M. Slater i Paul C. Quinn, *Developmental Psychology. Revisiting the Classic Studies*, Sage Publications, London, 2012.

<sup>13</sup> O razlici između osjeta i percepcije iz psihologijske perspektive usp. Harvey Richard Schiffman, *Sensation and Perception. An Integrated Approach*, peto izdanje, John Wiley and Sons., New York, 2001., str. 2–3 (u daljnjem tekstu služim se kraticom Schiffman, *Sensation and Perception*).

<sup>14</sup> Opažajnim sudovima zovem ovdje sudove o opaženim stvarima, svojstvima, događajima, relacijama itd. Preuzimam taj termin od Zimmermanna. Usp. Stjepan Zimmermann, *Temelji filozofije. Historijsko-kritička orijentacija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1934, str. 69; Stjepan Zimmermann, *Nauka o spoznaji*, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942, str. 34–38.

Ta pozicija međutim – da bi ideje odlučivale koji su osjeti kriterij istinitosti, a koji to nisu – čini se, barem na prvi pogled, izrazito subjektivističkom. Ona to zapravo i jest, pod pretpostavkom da su ideje, pa tako i ideja stvari, tek reprezentacije u našem umu. Ključno je dakle pitanje, u ovom kontekstu, jesu li ideje tek reprezentacije u našem umu ili su one zapravo nešto drugo, bitno drukčije.

### 3.1.1. Pojava

Pojavi se nekome nešto, tj. nekom umu (njegovoj svijesti), neki oblik, određene veličine, kakvoće, u određenoj relaciji spram drugih oblika (spacijalnoj, temporalnoj) itd., ali je pritom pitanje pojavi li se tome umu nešto stvarno ili zapravo ništa stvarno. U potonjem slučaju zovemo pojavu pričinom. U prvom slučaju zovemo je obično pojavom dotične stvari (ili stvarnosti, zbilje), odnosno njezinim izgledom.<sup>15</sup>

Razlika između pojave i dotične stvari (zbilje) i te kako je znatna. Što se oblika tiče – recimo, pri vizualnoj percepciji – pojava je bitno određena kutom pod kojim dotičnu stvar gledamo. Stožac npr. gledan odozdo izgleda krug, s boka trokut. Sama stvar pritom ni u kojem trenutku ne biva ni trokut ni krug, nego je sve vrijeme stožac, sasvim neovisno o kutu pod kojim je gledamo. K tomu, vizualna je pojava uvijek plošna, dvodimenzionalna, dok je stvar trodimenzionalna.

U pogledu veličine – zadržimo se na vizualnoj percepciji – pojava ovisi o udaljenosti s koje gledamo dotičnu stvar, i to obrnuto razmjerno, tako da će nam dotična stvar izgledati to većom, što smo joj bliže, odnosno to manjom, što smo dalje od nje, sama pritom ni najmanje ne mijenjajući svoju stvarnu veličinu.

Kad je riječ o relaciji, odavde ćemo valjak vidjeti, recimo, lijevo od kocke, odande desno od nje, a da oni sami pritom u stvarnosti neće mijenjati svoje mjesto (ni valjak ni kocka), pa tako ni svoju spacijalnu relaciju.

Razlika između pojave i stvari posebno je drastična u pogledu kakvoća. Boja npr. bitno je drukčija od dotične frekvencije elektromagnetskog zračenja.<sup>16</sup> Frekvencija je omjer, broj. Boja je

<sup>15</sup> U daljnjem tekstu pojavom zovem pojavu nečeg stvarnog. Pričin zovem pričinom ili pukom pojavom u svijesti.

<sup>16</sup> Detaljnije i preciznije o percepciji boja usp. npr. Randolph Blake i Robert Sekuler, *Perception*, peto izdanje, McGraw Hill, Boston, 2006., str. 233–271. (u dalj-

kakvoća. Broj i kakvoća dvije su posve različite kategorije. To, dakako, znači da boja jednostavno ne može biti slikom (odrazom) dotične frekvencije. Ona je njezina pojava, ujedno i informacija o njoj, vezana uz nju zakonitom korelacijom (tako da ne možemo pri istoj frekvenciji vidjeti sad ovu, sad onu boju), a ne njezina slika, odraz, vezan uz nju sličnošću. (Između broja i kakvoće sličnosti ne može biti.)<sup>17</sup>

Pojava, međutim, koliko god različita od dotične stvari, nije od nje odvojena, subjektivna, nego uz nju čvrsto vezana. Boja npr. ne pojavljuje se u nekom subjektivnom, privatnom prostoru dotičnoga uma (njegove svijesti), gdje je drugi umovi ne mogu vidjeti, nego se naprotiv pojavljuje u javnom, objektivnom prostoru, tamo gdje je sama dotična stvar i gdje je svi vidimo (ili barem možemo vidjeti, pod određenim uvjetima – npr. da nije mrak, da imamo otvorene oči, da dotična stvar nije zaklonjena nekom drugom stvari, da nismo od nje previše daleko itd.). Dijelimo, dakle, s drugim umovima isti prostor (zajednički, javni), u kojem se pojavljuju stvari sa svojom kakvoćom, oblikom, veličinom itd. Nismo zatvoreni svaki u svoj prostor, privatni, drugima nedostupan.<sup>18</sup>

Na isti način dijelimo i isto vrijeme, zajedničko, javno, kroz koje svi prolazimo, i u kojem se pojavljuju stvari sa svojim kakvoćama, oblicima, veličinom itd., a ne u nekom privatnom našem vremenu, koje ne bismo dijelili ni s kim.

---

njem tekstu služim se kraticom Blake i Sekuler, *Perception*); Schiffman, *Sensation and Perception*, str. 116–141.

<sup>17</sup> O percepciji kao korelatu, a ne odrazu izvanjske stvarnosti usp. npr. James J. Gibson, *The Perception of the Visual World*, The Riverside Press, Cambridge, Massachusetts, 1950., str. 8–9.

<sup>18</sup> Brojni psihologijski eksperimenti potvrđuju da u dojenačkoj dobi pojave doživljavamo kao nešto javno, dostupno svima, a ne privatno – primjerom, eksperimenti vezani uz združenu pažnju (*joint attention*) i praćenje pogleda (*gaze following*). Neki eksperimenti potvrđuju da združena pažnja i praćenje pogleda u rudimentarnom obliku postoje još u novorođenačkoj dobi (usp. npr. Teresa Farroni, Gergely Csibra, Francesca Simion, Mark H. Johnson, Eye contact detection in humans from birth, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 99, 14, 2002., str. 9602–9605; Teresa Farroni, Stefano Massaccesi, Donatella Pividori, Mark H. Johnson, Gaze Following in Newborns, *Infancy*, 5, 1, 2004., str. 39–60; Stefanie Hoehl i Tricia Striano, The Development and Brain Mechanisms of Joint Attention, u: Susan D. Calkins (ur.), *Handbook of Infant Biopsychosocial Development*, The Guilford Press, New York, London, 2015., str. 97–121). Možemo, dakle, pretpostaviti da pojave od rođenja doživljavamo kao nešto javno, dostupno svima. One nam se, k tome, takvima (javnima) i potvrđuju, uvijek iznova (uz stanovite iznimke, koje zovemo pričinom, snom, halucinacijom itd.). Pritom ovaj ili onaj pojedini aspekt pojave može bez problema biti privatni, ne čineći je (svojom privatnošću) u cjelini privatnom.

Ukratko, pojave su javne i to ih čini istinolikima. One pojave koje nisu javne ne držimo ni istinolikima, nego snom, halucinacijom, pričinom.<sup>19</sup>

K tomu, pojava je bitno određena nekim objektivnim faktorima, o kojima ovisi na zakonit način. Oblik npr. (u kojem nam se stvar pojavljuje u vizualnom osjetu) bitno je određen, s jedne strane, stvarnim oblikom dotične stvari, s druge strane, kutom pod kojim tu stvar gledamo. Tako nam stožac ne može izgledati odozdo trokut (ili kvadrat), s boka krug (ili crta), niti s istog mjesta sad ovako, sad onako – kako kad i kako kome. Niti bi nam mogao izgledati izbliza malen, iz daljine velik, niti s istog mjesta i ispred i iza valjka, kako kad i kako kome. Pojava je uvijek stabilnom, zakonitom korelacijom vezana kako uz dotičnu stvar (njezin stvarni oblik, veličinu, odnos itd.), tako i uz objektivne perceptivne okolnosti (mjesto s kojeg tu stvar gledamo, kut pod kojim je gledamo itd.). Ni određena frekvencija (odnosno, valna dužina) elektromagnetskog zračenja što ga tijelo reflektira ne može nam izgledati sad crvena, sad zelena ili plava, žuta itd., pa i kad nekim (daltonistima) izgleda drukčije nego ostalima, postoje objektivni (organski) faktori koji su tome uzrok.<sup>20</sup>

Ukratko, pojava je istinolika ako je javna (dostupna svima) i zakonita (objektivno određena). U tom smislu, ona je zapravo sastavni dio objektivnoga svijeta (njegov izgled), uza nj zakonom vezom vezana, a ne neki posve drugi svijet, od objektivnoga sasvim slobodan, subjektivan (pričin). Ta zakonita korelacija čini je pouzdanim pokazateljem, indikatorom dotičnoga aktualnog stanja stvari, odnosno – drugim riječima – informacijom o tom stanju.

Primijetimo također da je pojava u samoj svojoj biti relativna (ovisna o perceptivnim okolnostima – mjestu s kojeg dotična stvar biva percipirana, kutu pod kojim ona biva percipirana, udalje-

<sup>19</sup> U hrvatskom jeziku sama je riječ pojava bitno vezana uz javnost, javu, nasuprot snu (koji je privatn, nestvaran).

<sup>20</sup> Na prvi pogled Brunerovi eksperimenti vezani uz perceptivnu inkongruenciju pokazuju da pojava nije uvijek objektivno određena. Usp. npr. Jerome S. Bruner i Leo Postman, On the perception of incongruity: a paradigm, *Journal of Personality*, 18, 1949., str. 206–223. Uvrstimo li međutim u objektivne perceptivne okolnosti očekivanja u okviru kojih pojava biva percipirana, dojam subjektivnosti nestaje. S jedne strane, ta su očekivanja subjektivna, utoliko što su percipijentova očekivanja. S druge strane, ona su i objektivna, utoliko što je percipijent (sa svojim očekivanjima) dio objektivnoga svijeta, a ne izvan toga svijeta, odvojen od njega, transcendentan.

nosti s koje biva percipirana itd.), što je ne čini manje objektivnom, dok god je javna i zakonita (objektivno određena, tako da se u istim perceptivnim okolnostima ista stvar ne može pojaviti sad ovakva, sad onakva, niti nekome ovakva, nekome onakva).

### 3.1.2. *Presumpcija*

Perceptivna presumpcija zbilje nije eksplicitna pretpostavka, koje bi dotični um bio svjestan pri percipiranju, nego se ona nalazi u pozadini perceptivnog čina, nesvjesna, implicitna. Percepcija ne tvrdi da je pri osjetu posrijedi stvar (stvarnost), a ne tek pojava u svijesti. Ona to podrazumijeva. Ta nesvjesna, implicitna, pozadinska presumpcija bitno određuje perceptivno iskustvo, čineći da ono ne bude o pojavi, nego o njezinu stvarnom značenju, tj. čineći njegovim predmetom dotičnu stvar i stvarnost, a ne pojavu. Tako npr. vidimo stožac (stvar), a ne njegovu pojavu (trokut, krug itd.), i okrene li se on pred nama za 90°, nećemo percipirati promjenu kruga u trokut (ili trokuta u krug), pojavu, nego okretanje stošca, stvarnost, i odmiče li se on od nas, nećemo percipirati njegovo smanjivanje, pojavu, nego njegovo odmicanje, stvarnost.<sup>21</sup> Na pojavu pritom nećemo (svjesno) ni pomisliti. Ona će svoju ulogu odigrati predsvjesno, kao informacija, pokazatelj, znak, čije značenje perceptivni čin nastoji odgonetnuti, onako kako čitajući ne pratimo slova, nego značenje, tj. ne slovkamo, nego čitamo, i onako kako slušajući neki govor ne pratimo pojedine glasove, nego značenje koje oni sustavljaju, pa smo potom itekako sposobni precizno izvijestiti o tom značenju, ali ne i precizno reproducirati rečenice koje smo u tom govoru upravo čuli.<sup>22</sup> Na neki način, percepcija je poput čitanja i slušanja govora: gonetanje značenja.

Presumpcija zbilje uključuje ideju zbilje. Ta je ideja pri percipiranju nesvjesna i implicitna. Unutar nesvjesne i implicitne presumpcije same ne bi ona ni mogla biti svjesna i eksplicirana. Unatoč tome, koliko god da je nesvjesna i neeksplicirana, ideja zbilje, kao bitna sastavnica temeljne perceptivne presumpci-

---

<sup>21</sup> Detaljnije o perceptivnim konstantnostima usp. npr. Blake i Sekuler, *Perception*, str. 90–95, 131, 244–246, 312–315, 527–528; Schiffman, *Sensation and Perception*, str. 128, 250–254, 258.

<sup>22</sup> Usp. u vezi s tim Bransfordova istraživanja semantičke integracije i lingvističke apstrakcije (dobar je pregled tih istraživanja John D. Bransford i Jeffery J. Franks, *The abstraction of linguistic ideas: A review*, *Cognition* god. 1, sv. 2 – 3, 1972., str. 211–249).

je (presumpcije zbilje), određuje perceptivno iskustvo, definira njegovo predivjesno razumijevanje pojave (osjeta) kao pojave stvarnosti (aktualnog stanja stvari) i njegova predivjesna očekivanja, sukladna tome predrazumijevanju. Sve to čini ona dakle predivjesno, iz pozadine, a ne kao svjesna i eksplicirana ideja. Dapače, dotični um ne samo da je ne mora eksplicirati (pri percipiranju) nego ne mora biti ni sposoban eksplicirati je (pri percipiranju ili mimo njega). Drugim riječima, ideja postoji i čini svoje ako je dotični um i nije svjestan, ako je i nije eksplicirao, čak ako to i nije sposoban učiniti.

Da je to sve eksplicirano – i ideja zbilje i pojava i presumpcija zbilje i perceptivne okolnosti – ne bi bila posrijedi percepcija, nego propozicijsko znanje i zaključak. Da je dotični um eksplicitno definirao što je to zbilja (u čemu se sve ona točno sastoji – npr. da je skup stvari, trodimenzionalnih, impenetrabilnih, permanentnih itd., međusobno povezanih u kauzalno koherentan sustav, u kojem one nastaju i nestaju, mijenjaju svoju veličinu, kakvoću, odnose, spacijalne i temporalne, funkcionalne, socijalne itd.) i da je on, uz to, eksplicitno identificirao aktualnu pojavu (npr. kao mijenu trokuta u krug) i da je, k tome, eksplicirao što on zapravo o toj pojavi predmnijeva (da nije tek pojava nego i pojava aktualne stvarnosti) i da je u tom sklopu eksplicitno utvrdio i okolnosti u kojima tu stvarnost promatra (pod kojim kutom, s koje udaljenosti itd.), bila bi to redom propozicijska znanja, premise iz kojih bi on izveo novo propozicijsko znanje (zaključak) da je posrijedi zapravo stožac što se pred njim okreće. Percepcija, međutim, koliko god da nije tek pojava, toliko nije ni propozicijsko znanje, pa ni splet propozicijskih znanja (premissa i zaključaka), nego iskustvo dotične stvarnosti (zbilje), neposredno njezino poznavanje, prije bilo kakve formulacije i stava.<sup>23</sup>

### 3.1.3. *Opažajni sudovi*

Osjet nije sam po sebi kriterij istinitosti opažajnih sudova, već samo ispuni li perceptivna očekivanja definirana samom idejom zbilje. Da stožac na stolu može vidjeti ili opipati samo dotični percipijent i nitko drugi, ne bi taj njegov osjet mogao biti valjan kriterij istinitosti dotičnoga opažajnog suda (da je na stolu sto-

<sup>23</sup> O razlici između poznavanja i propozicijskog znanja usp. npr. Bertrand Russell, *The Problems of Philosophy*, Oxford University Press, New York i Oxford, 1997., str. 44.

žac), jer bi posrijedi bila tek halucinacija, a ne percepcija. Mora, dakle, predmet dotičnoga osjeta biti javan, da bi taj osjet mogao biti kriterij istinitosti dotičnoga opažajnog suda. Isto tako, da taj stožac možemo vidjeti pod istim kutom i kao trokut i kao krug (i kao kvadrat itd.), kako kad, ne bi naš (vizualni) osjet bio objektivno određen, samim dotičnim objektom i objektivnim okolnostima njegova percipiranja, nego bi posrijedi bila tek subjektivna pojava, a ne pojava (objektivne) stvarnosti. Kao takav, jasno, ne bi taj naš osjet mogao biti valjan kriterij (objektivne) istinitosti dotičnog opažajnog suda. Mora on, dakle, biti objektivno određen (samim dotičnim objektom i objektivnim okolnostima njegova percipiranja), da bi bio valjan kriterij istinitosti dotičnoga opažajnog suda. Nije, dakle, osjet sam po sebi kriterij istinitosti opažajnih sudova, već samo ispuni li očekivanja definirana idejom zbilje (npr. kriterij javnosti i kriterij objektivne određenosti). Kad sudimo o istinitosti opažajnih sudova, ideja zbilje ima dakle normativnu ulogu: ona određuje koji osjet jest, a koji nije valjan kriterij istinitosti tih sudova.

No – ponovimo pitanje na koje smo već upozorili – nije li ideja (svaka, pa tako i ideja zbilje) tek reprezentacija u umu? I, nije li to subjektivizam, kad tvrdimo da reprezentacija u umu (ideja zbilje) normira istinitost (opažajnih) sudova?

### 3.2. *Ideja*

U perceptivnoj spoznaji aktualnog stanja stvari sudjeluje dakle uz osjet (pojavu) još i ideja. U spoznaji mogućega, nemogućega i nužnoga osjet međutim izravno ne sudjeluje. Ta se spoznaja u svojoj osnovi temelji na ideji.

Što se mogućnosti tiče, usredotočimo se na primjer zlatnog zamka. Aktualno (u zbilji) zlatnog zamka nema. Nema percepcije koja bi očitovala njegovo postojanje. Unatoč tome, znamo da je zlatni zamak moguć (kao što znamo da okrugla piramida nije moguća). Što očituje njegovu mogućnost?

On sam ne može je očitovati. Morao bi postojati, da bi mogao očitovati, a ne postoji, nego je samo moguć. Postoji međutim njegova ideja, ako njega sama i nema, i ona očituje njegovu mogućnost, svojom unutrašnjom konzistentnošću.<sup>24</sup>

---

<sup>24</sup> Ona pritom nema ni masu ni naboj, fizička svojstva, kao što fizička svojstva nema ni zakon gravitacije, pa svejedno postoji, bitno svojstven svakoj masi (a ne



Međutim, nije li ideja tek reprezentacija u našem umu? I, u nekom drugom umu, bitno drukčijem od našega, ne bi li ideja zlatnog zamka mogla biti i u sebi protuslovna (kao što je u našem umu protuslovna ideja šestokutnog četverokuta)? Drugim riječima, ne bismo li trebali zaključiti da ideja ne može imati objektivnu vrijednost, tj. da unutrašnja konzistentnost naše ideje zlatnog zamka ne može značiti da je zlatni zamak doista, objektivno moguć, već samo da se nama tako čini, kao što bi sasvim moguće bilo da se nekom drugom, bitno drukčijem umu to isto (zlatni zamak) čini sasvim nemogućim i u samoj svojoj ideji protuslovnim?

Mora dakle ideja biti objektivna (a ne tek reprezentacija u nečijem umu), da bi mogla očitovati samu mogućnost ili nemogućnost dotične stvari. Mora ona biti zapravo sama bit te stvari, a ne tek njezina reprezentacija (ovakva ili onakva, u ovom ili onom umu, ovakvom ili onakvom). Ili, drugim riječima, moraju same stvari biti bitno, a ne tek akcidentalno, idealne.

Ključno je dakle pitanje – na koje smo već u nekoliko navrata upozorili, a ovdje ćemo ga (u novom kontekstu) formulirati jasnije nego dosad – jesu li ideje tek reprezentacije u našem umu ili su one zapravo sama bit dotičnih stvari.<sup>25</sup>

U vezi s tim pitanjem primijetimo da prirodno držimo ideje objektivnima, a ne tek reprezentacijama u našem umu. Začudio bi nas naime onaj koji bi tvrdio da zlatni zamak možda i nije moguć, koliko god da u samoj svojoj ideji ne krije nikakva protuslovlja, ili onaj koji bi tvrdio da neki četverokuti možda i imaju šest kutova, koliko god da se to kosi sa samom njihovom idejom (tj. s idejom četverokuta). Začudilo bi nas to odvajanje ideje od same stvari (njezine mogućnosti ili nemogućnosti), što zapravo znači da smo kad sudimo što je moguće, a što nemoguće, prirodno vođeni presumpcijom bitne idealnosti stvari.

---

tek akcidentalno, tu i tamo, ovoj ili onoj). I kao što zakon gravitacije postoji tako da se sve mase kreću u skladu s njim, tako i načelo protuslovlja postoji tako da nema niti bi moglo biti stvari njemu protivne. Pritom ni zakon gravitacije ni načelo protuslovlja ne postoje na nekom mjestu, u neko vrijeme, kao kakav događaj, nego vrijede svugdje i sve vrijeme. Njihov je način postojanja bitno drukčiji od onog događajnog i fizičkog, svevremen i posvudašnji, univerzalan.

<sup>25</sup> Pritom tu bit, ideju, možda i ne shvaćamo uvijek dovoljno točno te je možda nikad i nećemo shvatiti sasvim točno. Jedno je naša misao, kojom dotičnu ideju shvaćamo, možda i nepotpuno, drugo je međutim sama ta ideja, našoj misli možda tek jednim svojim dijelom dostupna.



Začudio bi nas i onaj koji bi tvrdio da kvadrat nad hipotenuzom ne mora biti jednak zbroju kvadrata nad katetama, koliko god da je ta nejednakost dokazano nezamisliva, u sebi protuslovnna. Začudilo bi nas to odvajanje ideje (načela protuslovlja) od same stvari (njezinih nužnih osobina). Kao kad bi tko rekao da trokut i ne mora imati kutove, koliko god da je ideja trokuta bez kutova upravo nezamisliva, u sebi protuslovnna. Drugim riječima, kad sudimo što je nužno za pojedine stvari (npr. za pravokutne trokute), ne odvajamo ideju od stvari, idealno od realnoga, nego se naprotiv držimo, i te kako, presumpcije bitne idealnosti stvari.<sup>26</sup>

Presumpciju bitne idealnosti stvari ne napuštamo ni u znanosti. (Nije ona, dakle, svojstvena samo prirodnom našem stavu nego i znanstvenom.) Idealne znanosti, poput logike ili matematike (aritmetike, geometrije itd.), znanja *a priori*,<sup>27</sup> nisu bez realne vrijednosti. Realne znanosti, poput fizike ili kemije, znanja *a posteriori*,<sup>28</sup> nisu bez ikakve osnove u idealnome, tako da ne treba čuditi, ni najmanje, činjenica da u fizici, kemiji, biologiji itd. logika i matematika nalaze svoju široku primjenu.<sup>29</sup> Kad bismo ideju držali odvojenom od stvarnosti, držali bismo i idealne znanosti odvojenima od realnih znanosti, bez mogućnosti primjene

<sup>26</sup> Pitagorin poučak u svojoj nužnosti odnosi se na sve pravokutne trokute, kako na one aktualne (što su postojali, postoje ili će postojati bilo kad i bilo gdje u svemiru, od njegova početka do njegova svršetka), tako i na one samo moguće (što niti su postojali, niti postoje, niti će postojati ikad igdje u svemiru, ali su sve vrijeme, od njegova početka do njegova svršetka, sami po sebi sasvim mogući). Ni jedni ni drugi međutim ne mogu očitovati njegovu nužnost (nužnost jednakosti kvadrata nad hipotenuzom zbroju kvadrata nad katetama): oni prvi, aktualni, zato što mogu očitovati samo činjenicu da je kod svakog od njih kvadrat nad hipotenuzom doista jednak zbroju kvadrata nad katetama, ali ne i nužnost da tako mora biti, a oni drugi, tek mogući, zato što bi morali najprije biti, da bi mogli i očitovati. Ne očituju dakle dotičnu nužnost same stvari na koje se ona odnosi (pravokutni trokuti, aktualni ili samo mogući), nego sama njihova ideja.

<sup>27</sup> Definirajmo znanja *a priori* kao ona koja su u svome opravdanju neovisna o iskustvu. Detaljnije o pojmu znanja *a priori* usp. npr. Albert Casullo, *A priori / a posteriori*, u: Jonathan Dancy i Ernest Sosa (ur.), *A Companion to Epistemology*, Blackwell, Malden MA i Oxford UK, 1992., str. 1–3, i Albert Casullo, *A priori knowledge*, u: *Isto*, str. 3–8.

<sup>28</sup> Definirajmo znanja *a posteriori* kao ona koja u pogledu svoga opravdanja počivaju bitno na iskustvu. Usp. *Isto*.

<sup>29</sup> O razlici između idealnih (deduktivnih, racionalnih) i realnih (induktivnih, eksperimentalnih) znanosti usp. npr. [Désiré Joseph] Mercier, *Criteriology*, u: [Désiré Joseph] Mercier i profesori Višega instituta za filozofiju u Louvainu, *A Manual of Modern Scholastic Philosophy*, sv. 1, drugo izdanje, Herder, London, 1917., str. 391; M[aurice] De Wulf, *Scholasticism Old and New. An Introduction to Scholastic Philosophy, Medieval and Modern*, M. H. Gill and Son, Dublin, 1907., str. 141–142.

bilo logike, bilo matematike, u fizici, kemiji, biologiji, sociologiji itd. Upravo presumpcija bitne idealnosti stvari čini logiku i matematiku primjenjivom u realnim znanostima.

Ukratko, spoznaja mogućega, nemogućega i nužnoga, bilo u svakidašnjem životu bilo u znanosti, počiva na presumpciji bitne idealnosti stvari. Ta presumpcija, međutim, drži ideju samom biti stvari, a ne tek reprezentacijom u našem umu.

#### 4. UM

U pozadini dileme između ideje kao puke reprezentacije u našem umu i ideje kao same biti stvari nazire se zapravo dilema između dvije bitno različite koncepcije uma. Jedna je koncepcija: individualni um, svaki svoj, s vlastitom spoznajnom konstitucijom, individualnom (ili barem vrsnom), o kojoj ovisi kako će što spoznati (opaziti, shvatiti), tako da se jedna te ista stvar može pojaviti ovome ovakva (recimo, plava), onome onakva (recimo, žuta), i tako da jednu te istu stvar može shvatiti ovaj ovako (recimo, kao sasvim konzistentnu), a onaj onako (recimo, kao u sebi protuslovnu). Ova koncepcija, u svojoj osnovi partikularistička, individualistička (ili barem specistička), čini se da ne može izbjeći relativizam i subjektivizam.

Druga je koncepcija: univerzalni um, u kojem participira svaki pojedini um (svojom spoznajom) i svaka pojedina stvar (svojom idejom i pojavom), tako da svi pojedini umovi dijele isti prostor i vrijeme, onaj u kojem se pojavljuje i sama stvar, i tako da svi oni dijele i iste ideje, one koje su zapravo sama bit pojedinih stvari (aktualnih ili mogućih) i njihovih međusobnih veza (npr. kauzalnih). Uza sve individualne razlike (u onom sporednome, akcidentalnome, poput boje ili okusa, mirisa itd.), u svemu onome objektivno bitnome, kako kad je riječ o pojavi, tako i kad je riječ o samoj ideji, biti dotične stvari, ne može dakle među pojedinim umovima biti neke radikalne, definitivno neiskorjenjive i nepremostive razlike, tj. ne može se u isto vrijeme ista stvar pojaviti nekima na stolu, drugima na ormaru (koliko god da je možda nekima crvena, a drugima zelena) i ne mogu je (jednu te istu) shvatiti neki kao sasvim konzistentnu, a drugi kao u sebi protuslovnu, jer dijelimo svi u osnovi iste ideje (istu logiku i matematiku) i iste pojave (javne, a ne privatne, i objektivno određene, a ne tek interno generirane). Ukratko, poštujući razlike među pojedinim umovima, ova koncepcija, u svojoj biti univerzalistička

i objektivistička, implicira mogućnost apsolutne istine i znanja (barem kad je riječ o onome bitnome i makar tek u konačnici, u nekoj dalekoj budućnosti).

Primijetimo da partikularistička koncepcija uma odvaja stvarnost od ideje i pojave, dok ih univerzalistička koncepcija spaja.

## 5. OPRAVDANJE

U ovom odsječku artikuliram, u osnovnim crtama, jedan mogući odgovor na pitanje koja je koncepcija uma opravdana, partikularistička ili univerzalistička. Uzimam pritom u obzir dvije osnovne (internalističke) koncepcije spoznajnog opravdanja. Prva koncepcija inzistira na neutralnom pristupu, u okviru kojega opravdanima drži ona vjerovanja koja možemo neovisno o našem prirodnom stavu boljim razlozima potkrijepiti.<sup>30</sup> Druga koncepcija drži se prirodnog pristupa, prema kojem su naša prirodna vjerovanja sama po sebi opravdana dok god nema ozbiljnih razloga protiv njih.<sup>31</sup>

Ne upuštajući se u raspravu o ovim dvama pristupima (koji je bolji i zbog čega), možemo primijetiti da u okviru neutralnog pristupa dvojba između partikularističke i univerzalističke koncepcije uma čini se da ne može biti razriješena,<sup>32</sup> dok u okviru prirodnog pristupa rješenje ide u prilog univerzalističkoj koncepciji uma, jednostavno zato što ozbiljnih razloga protiv dviju osnovnih naših prirodnih presumpcija nema (ni protiv perceptivne presumpcije zbilje, ni protiv misaone presumpcije bitne idealnosti stvari). Poštujući obje tradicije, kako onu koja inzistira na punoj neutralnosti, tako i onu koja polazi od prirodnog stava, mogli bismo dakle zaključiti da su naše prirodne presump-

---

<sup>30</sup> Jasno, ali i krajnje rigorozno, ovaj je pristup definirao, primjerice, Descartes. Usp. npr. René Descartes, *Meditacije o prvoj filozofiji. Meditationes de prima philosophia*, Kruzak, Zagreb, 2015.

<sup>31</sup> Ovaj je pristup zagovarao, primjerice, Reid. Usp. Thomas Reid, *Inquiry and Essays*, Hackett Publishing Company, Indianapolis, 1983, str. 9–10, 140–141. Usp. također John Greco, Common sense in Thomas Reid, *Canadian Journal of Philosophy*, 41 (2011.) S1, str. 142–155.

<sup>32</sup> Je li tomu doista tako (da u okviru neutralnog pristupa dilema između partikularističke i univerzalističke koncepcije uma ne može biti razriješena), ostavimo ovdje otvorenim. Intencija nam naime nije u ovom radu iscrpiti sve mogućnosti neutralnog pristupa, nego upozoriti, makar i sasvim ukratko, na vrijednost prirodnog pristupa (zdravorazumskog opravdanja).

cije (zbilje i bitne idealnosti stvari) opravdane, ali ne na način neutralnog opravdanja, što dakako vrijedi i za univerzalističku koncepciju uma, impliciranu (ili barem jasno sugeriranu) tim presumpcijama.

#### ZAKLJUČAK

Dvije su osnovne vrste očitosti: pojavna i idealna. Stvarnost se očituje, s jedne strane, u svojoj pojavi, s druge strane, u svojoj ideji. Percepcija pritom uz pojavu uključuje i ideju zbilje, i to u okviru temeljne perceptivne presumpcije da je pri osjetu posrijedi zapravo stvarnost (zbilja), a ne tek pojava u svijesti.

Pojava može biti javna, dostupna svima, ali i privatna, dostupna samo dotičnome umu (njegovoj svijesti). K tome, pojava može biti objektivno određena, samim dotičnim objektom i objektivnim okolnostima njegova percipiranja (kutom pod kojim on biva percipiran, udaljenošću s koje biva percipiran itd.), ali ona može biti i interno generirana, tj. neovisna o bilo kojem objektu i bilo kakvim objektivnim perceptivnim okolnostima. Javnu i objektivno određenu pojavu držimo pojavom stvarnosti (aktualnog stanja stvari). Privatnu i interno generiranu pojavu držimo tek pojavom u svijesti, pričinom (ili maštom).

Ideja nije tek reprezentacija u nečijem umu, nego sama bit stvari. Kao takva, ideja je norma pojedinih naših znanja. Tako, ideja protuslovlja dijeli moguće od nemogućega i nužno od samo mogućega, dok ideja zbilje (aktualnog stanja stvari) dijeli pojavu (javnu i objektivno određenu) od pričina (privatna i interno generirana).

Um, kojim istinu (stvarnost) shvaćamo (u samoj njezinoj ideji) i percipiramo (u pojedinim njezinim pojavama), nije određen subjektivno, kakvom individualnom (ili vrsnom) svojom spoznajnom (misaonom i opažajnom) konstitucijom, nego objektivno, samim svojim predmetom, istinom, stvarnošću (aktualnom, potencijalnom, mogućom itd.), u samoj njezinoj biti (ideji) i pojavi (javnoj i objektivno određenoj).

Ovi zaključci (o umu i ideji) nisu nepobitno dokazani. Dapače, u okviru neutralnog pristupa, nisu oni po svoj prilici čak ni bolje opravdani od suprotnih im stavova. Opravdanima ih ipak možemo držati u okviru zdravorazumskoga pristupa, kao prirodne naše stavove, što slijede iz prirodnih naših perceptivnih i misaonih presumpcija, koje nikakvim ozbiljnim proturazlozima nisu ugrožene.

## APPEARANCE, IDEA, MIND

### *Summary*

One main topic of this paper concerns two unconscious presumptions inevitably tied to our (perceptual and intellectual) knowledge: the presumption of reality and the presumption of the essential ideality of things. The presumption of reality holds that our sensations are primarily appearances of actual reality (and not just appearances in our mind). Here, in accordance with the very idea of reality, an appearance has to be, with respect to its content, both public and objectively determined, in order to confirm itself as truly an appearance of something actual and real. In that sense, our perceptual knowledge turns out to be essentially founded both on sensory information and on the idea of reality. The presumption of the essential ideality of things holds the possibility, impossibility and necessity of a thing essentially dependent on its idea, i. e. on whether the idea is internally consistent or inconsistent and (when it comes to the necessary) on whether its contradictory idea is internally consistent or inconsistent. In that sense, our (intellectual) knowledge of the possible, impossible and necessary turns out to be founded on the idea of contradiction. Another main topic of this paper, closely connected to the first one, concerns the epistemological implications of the two opposite conceptions of idea that dominate the Western tradition of philosophy. Namely, if ideas are but representations in our mind, then subjectivism with respect to our knowledge (whether perceptual or intellectual) seems to be unavoidable. However, if ideas are the very essences of things, then our knowledge (whether perceptual, founded on the idea of reality, or intellectual, founded on the idea of contradiction) is objectively determined. Thus, what lies behind the two opposite conceptions of idea turns out to be the opposition between the subjectivist and objectivist conception of our mind and knowledge. In the closing section of the paper, the issue of the justification of the two conceptions of our mind is briefly addressed, within the frame of both neutral (Cartesian) and common sense (Reidian) approach to epistemic justification. The conclusion is reached that within the neutral approach neither conception seems justified, while within the common sense approach the objectivist conception proves fully justified.

*Keywords:* perception, appearance, idea, mind, epistemic justification.